

Csillagászatförténet

A napórákészítő Devecsery István

A 18. század végén világszerte divatba jöttek a — gyakran bonyolult geometriai szerkesztésű — kerti és épületdíszítő napórák. Az egykori útleírásokból, úti levelekből, naplókából kitérünk, hogy hazánkban is számos kastélyt, kúriát, templomot, főúri és közparkot díszítettek egyszerűbb vagy bonyolultabb szerkezetű napórák a 19. sz. első felében.

A kisebb, szegényebb községekben a templom, iskola vagy a helybéli földesúr udvarházának napórája nem volt pusztán „tudományos jellegű” dísz! Nem egy helyen a napórához igazították a toronyórát, vagy ahol toronyórára sem telt, a pap vagy a tanító asztali óráját; így a falusi árnyékorák sokszor a pontosidő-szolgálatot is ellátták. Sajnos a legtöbb esetben még a máig fennmaradt 18–19. századi napórák tervezőinek, készítőinek nevét sem ismerjük. Az elmúlt századok hazai főiskoláin azonban a filozófiai fakultás felsőbb tagozatában, a matematika-geometria oktatásának keretében többnyire *napóratant* (gnomonikát), illetve az ilyen számításokhoz szükséges gömbi geometriát is oktattak. (A nagyszombati jezsuita, majd királyi egyetemen a vizsgatételek között több gnomonikai kérdés szerepel; a híres debreceni Református Kollégiumban Maróthi György maga említi, hogy az 1740-es években előadásokat tartott napóratanból).

A 18–19. században már a felső gimnáziumok és főiskolák tankönyveiben is felbukkan a napóraszerkesztés alapismerete. Így pl. Bolyai Farkas tankönyvének második kötetében (*Tentamen iuventutem studiosam in elementa matheseos purae... Tomus secundus, Gnomonicae, Marosvásárhely, 1833*), és Kolozsvárott a piarista Horányi Ambrus gyakorlati geometriájában (*Compendium geometriae practicae... Kolozsvár, 1838*) részletes és pontos útmutatást közöl a napórák szerkesztésére.

Az ezekből az iskolákból kikerülő falusi papok, tanítók, rektorok azután ismereteiket egy-két szépen szerkesztett napóra elkészítésével kamatoztathatták. Bizonyára egyik-másik eldugott kis községben ez maradt az egyedüli lehetőség a *hasznos* tudományos tevékenységre. Ezek közé sorolhatjuk a múlt század harmincas-negyvenes éveinek legszorgosabb napóra-tervezőjét és készítőjét, Devecsery (vagy Devecseri) István református iskolai rektort (iskolaigazgatót, a felsőbb osztályok tanítóját). Devecsery István tevékenységét sokáig csak a *Hasznos mulatságok* c. újság egykori híradásából ismertük. Szerencsés körülmények között kiderült, hogy a Devecsery-féle napórák nem mind pusztultak el: egy példány a debreceni Református Kollégiumi Múzeum gyűjteményében fennmaradt, ennek nyomán pedig dr. Takács Béla igazgató úr kinyomozta a néhai rektor életének főbb állomásait (*Reformátusok Lapja, 1975. évi 22. sz.*). További adatokat közölt dr. Nagy Sándor helytörténész (*Fejér-megyei Hírlap, 1979. szept. 30.*), nemrégiben pedig Eszéki Imre sóskúti (Pest megye) esperes-plébános úr tájékoztattott az ottani római katolikus plébánián őrzött napóráról.

Devecsery István neve először a debreceni Református Kollégium anyakönyvében bukkan fel, 1791. május 5-i keltezéssel. Ekkor lett tógátus deák (mai értelemben főiskolai hallgató). Már nem volt egészen fiatal, hiszen a rendelkezésünkre álló adatok szerint 1765-ben született az akkori Szatmár megyéhez tartozó Dengelegen (Nagykarolytól mintegy 20 km-re délre). Valószínűleg gimnáziumi tanulmányait is Debrecenben végezte, majd Hajdúnánáson taníttotta a kisiskolásokat. Talán az összekuporgatott tanítói jövedelméből folytathatta tanulmányait a Kollégium felsőbb osztályaiban. Bár nincsen rá közvetlen adatunk, szinte bizonyos, hogy ekkoriban a debreceni „rézmetsző tógátusok” körében sajátította el a rézmetsző és kőmetsző művészetet. A rézmetsző diákok készítették a Kollégium magyar nyelvű tankönyveinek ábráit, majd az iskolai térkép-atlaszokat is.

Az 1790-es évek végén azonban Devecsery István már Fejér megyében tanítószkodott. Kápolnásnyéken, majd Pátkán volt iskolai rektor. Utóbbi helyen az „Oskolai Tanítók Classificatio”-ja (vagyis minősítése) mint *eminentissimus* rector, azaz legkiválóbb tanítót említi. 1824-ben Seregélyesen is tanított.

Ugyanebben az évben azonban már napóra-készítéssel is foglalkozott. Hat évvel utóbb pedig az akkor Fejér megyei (ma Pest megyéhez tartozó) Tök község iskolájának rektoraként küldte el szépen faragott napóráját a debreceni Kollégium könyvtárának. Itt is ment nyugdíjba 1835-ben. Magas kort ért meg: 1854. április 16-án hunyt el; sírja Tök község temetőjében az 1970-es évek végén még állt.

Devecsery István napóragyártó tevékenységéről a *Hasznos Mulatságok* 1824. évi (I. félesztendő) 22. száma tájékoztat, „A Nap óra bötséről” írott cikkben (170–173. o.). E cikk bevezetése szerint:

Megjegyzést érdemel, hogy a Napóráknak Hazánkban T. (tekintetes) Fehér Vármegyében Seregélyesen Devetseri István Ur a Reformatata Oskola Rectora igen jeles Művészze, ki tanítástól üres óráin, különösen nyárban, különféle kemény kövekre, mind kiálló, mind bevéselt figurákkal s betűkkel, a leg jobb ízlésekkel szokott Nap-órákat készíteni. Az ő Nap óráival már több rendbeli Uraságok kertjei ékeskednek...

Az írás további sorából kiderül, hogy Devecsery az egyik napóráját a széles körben népszerű József nádornak ajándékozta, aki tetszését kifejezve az alcsúti kastély parkjában állíttatta fel azt (ma már nincsen meg). Egy másik példányt a Hazai Tudósítások c. lap szerkesztőségének adott át, míg egy harmadik, díszes napórával a Magyar Nemzeti Múzeumot ajándékozta meg (ezek is eltűntek). Minden példányt latin nyelvű bölc mondások ékítettek.

Sokáig ismeretlenül lappangott az a horizontális számlapú napóra is, amelyet 1830-ban a debreceni Református Kollégiumnak adományozott, emlékül ott töltött diákéveire. Ezen magyar nyelven olvashatók a bölcsességek és ajánlások. Legkedvesebb az árnyékvető melletti szöveg: „Ha a Nap, én is szolgálok — de különben nem használlok” (vagyis az árnyékvető csak akkor hasznos, ha süt a Nap). Egy másik bölcsesség: „A leghosszabb s legboldogabb élet is, — mint itt edgy Óra úgy elműlik: Virtusaink [azaz erényeink] halhatatlanok maradnak.”

Ez a vízszintes napóra szürke kristályos mészköből van, nagyon finoman faragva. Mérete: 35,5x35,5 cm, vastagsága 2,5 cm. Órabeosztása: az egész órák hosszú vonallal meghúzottak, és arab számokkal 5–12–7 óra közt számozottak; a 1/2 és 1/4 órák rövidebb vonalakkal vannak jelölve. Az árnyékvető hiányzik, de az óravonalaknak a délvonallal bezárt szögéből megállapítható, hogy a napórát a 47,5 fokos földrajzi szélességre számolták; ez megfelel Debrecen szélességének. Ugyanez az ellenőrző számítás azonban azt is igazolja, hogy Devecsery igen nagy (mai szemmel is kielégítő) pontossággal számolt.

Az óravonalak átlagos hibája (eltérésük a délvonalhoz viszonyított helyes szögértéktől) 0,7%. Ez azt jelenti, hogy az óravonalak eltérése a helyes szögtől nem nagyobb magának a vonalnak a vastagságánál. Ennél nagyobb pontosságot egy kőből kézzel vésett skálabeosztástól nem is várhatunk el. Ugyanakkor maga a kővésés ügyes, finom munka. Arra utal, hogy Devecsery nem mindennapi művészi képességgel rendelkezett!

A másik Devecsery-féle napóra, a sóskúti r.k. plébánián, 26x26 cm-es kőlemez, 5–12–7 óra terjedelmű beosztással. Azonosítását az árnyékvető déli végénél bevészt D I monogram jelzi. Ez is horizontális napóra, amelyet Devecsery talán ajándékba készített az 1830-as években, sóskúti római katolikus paptársa számára. Eszéki Imre jelenlegi esperes-plébános ügyes másolatot készített a számlapról. Ennek segítségével utána számolva kiderül, hogy a napórát a 47,4 fokos földrajzi szélességre szerkesztették. Ez megfelel Sóskút földrajzi szélességének.

Az óravonalak szögét lemérve kitűnik, hogy ennél a napóránál az átlagos hiba csupán 0,4%: még kisebb, mint a debreceni példányé. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Devecsery István kitűnő napórákat készített; amint a Hasznos Mulatságok cikkírója megállapította, a napórákésztés *Művésze* volt.

További két napóráról feltételezhető, hogy Devecsery munkája. Az egyiket a székesfehérvári szőlőkben találták (ma az Országos Műszaki Múzeumban), a másik a szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeumban található. Három napóráról a Hasznos Mulatságok cikke tesz említést. A cikk és a meglévő példányok alapján Devecsery István vélhetőleg 20–30 napórát készíthetett. (Nem lehetetlen, hogy néhány példány ma is lappang valahol, hiszen a debreceni napóra ismertetésére is majd' másfél évszázad után került sor!) Devecsery István működésének színtere aránylag szűk körzetre, Fejér megye keleti felére és a mai Pest megye nyugati csücskére szorítkozott. Értékes és hasznos munkát végeznének a Fejér megyei amatőrcsillagászok, ha megpróbálnák kinyomozni Devecsery rektor életének, tevékenységének részleteit. Kápolnásnyéken, Pátkán, Seregélyesen és a Pest megyei Tök plébániájának iratai talán őriznek róla adatokat. Életének utolsó helyszínén, Tök községben pedig feltétlenül gondoskodni kellene Devecsery sírjának megóvásáról. Magyarország első név szerint ismert napóra-gyártója mindenképpen megérdemli, hogy nevét az utókor megőrizze.

BARTHA LAJOS

Új kiadványok

1. Hám Sándor: *Sajnovics János élete és Demonstratioja* (Esztergom, 1889). Az eredeti reprint kiadása, 50 o. Rudabánya, 1993. Sajnovics János életrajza, munkásságának ismertetése, északi útja Hell Miksával, a Vénusz átvonulásának megfigyelésére, és a magyar–lapp nyelvrokonság kutatásában elért eredményei. Ára az MCSE tagjainak 60 Ft + postaköltség. (Nem tagoknak 90 Ft.)

2. Hadobás Sándor: *Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája*. 82 o., 38 ábrával, 17 o. bevezető életrajzzal. Rudabánya, 1993. A házagpótló összeállítás azoknak a magyar és idegen nyelvű tanulmányoknak és cikkeknek felsorolása, amelyek Hell és Sajnovics életével, tevékenységével, munkájuk értékelésével foglalkoznak. Összesen 417 címet sorol fel, valamint több fontosabb munka címlapjának ill. érdekesebb illusztrációjának képét is bemutatja. Ára az MCSE tagjainak 60 Ft + postaköltség. (Nem tagoknak 90 Ft.)

A megrendelők a könyvek árát rózsaszín postautalványon, Hadobás Sándor címére (3733 Rudabánya, Pf. 20.) küldjék, feltüntetve, hogy mely könyvet kívánják.

Továbbra is vállalom kisebb precíziós távcsőalkatrészek elkészítését (segédtükörtartó, fókuszírozó, objektívfoglalat, refraktortubus stb.), valamint hibás, régi akromátok újraragasztását, binokulárok javítását, beállítását.

**Rózsa Ferenc
2600 Vác, Munkácsy u. 4.**

Csillagászati optikák – földközeli árak

100/500 főtükör (RFT-hez) 2800 Ft

Keresőtávcső-objektívek

64/172 akromatikus objektív 1100 Ft
57/180 akromatikus objektív 800 Ft
41/167 akromatikus objektív 700 Ft
30/120 akromatikus objektív 200 Ft

Zenitprizma (50x50 mm) 1200 Ft
Szálkereszt 100 Ft
Megvilágítható szálkereszt 800 Ft

A fenti termékek **kizárólag tagjaink számára** rendelhetők meg postacímünkön (1461 Budapest, Pf. 219.), rózsaszín postautalványon, ill. megvásárolhatók a keddi MCSE-ügyeleteken.

KIFOGÁSTALAN MINŐSÉGŰ OPTIKÁK GARANCIÁVAL

Csillagászati objektívek (akromátok)

48/540 foglalatban 1700 Ft
48/540 tubusban 2900 Ft
48/280 foglalatban 1300 Ft
48/280 tubusban 2300 Ft

Parabolatükrök kvarcréteggel, segédtükörrel

250/1500 17000 Ft
200/1200, 1500 11000 Ft
150/750, 7200 Ft

Elliptikus segédtükrök kvarc védőréteggel

70x100 mm 3400 Ft
60x85 mm 2400 Ft
50x71 mm 1400 Ft
40x56 mm 1200 Ft
32x45 mm 1000 Ft

Orthoszkopikus okulárok

25 mm ortho (24,5 mm) 5900 Ft
18 mm orto (24,5 mm) 5900 Ft
12,5 mm ortho (24,5 mm) 5900 Ft
9 mm ortho (24,5 mm) 5900 Ft
7 mm ortho (24,5 mm) 5900 Ft
6 mm ortho (24,5 mm) 5900 Ft
5 mm ortho (24,5 mm) 6200 Ft
4 mm ortho (24,5 mm) 6200 Ft
Barlow-fókuszkétszerező 4600 Ft

105 mm -es krómozott napszűrő 3200 Ft
teflon Dobson-távcsőhöz (7 db) 700 Ft

20000 Ft felett a postaköltséget átvállalom!

Szabó Sándor
9400 Sopron, Baross u. 12.
Tel.: (99) 332-548 (du.)

METEOR GYORSHÍREK

Gyorshíreinkben az amatőrök számára érdekes új csillagászati felfedezéseket, előrejelzéseket közöljük (nóvák, szupernóvák, fényesebb üstökösök, kisbolygóokkultációk stb.). Küldjön megcímzett, felbélyegzett borítékokat — 5-5 db-ot — a Meteor szerkesztősége címére (1461 Budapest, Pf. 219.)!

- Én is az AstroTech-től jövök!

Minden eddigi és leendő vásárlónknak csillagfényes Karácsonyt és Boldog Új Évet Kívánunk!

*Az Astro-Physics, Celestron, Parks cégek dealere,
és a SBIG, STANO cége disztribútora, azaz :*

astroTech

Műszer- és számítástechnika KKT.

6500 BAJA, Szegedi út, PF.766. Fax: (79)-324-027 Tel.: (79)-322-912, (30)-470-042